

Förord

Ett av Demokratiutredningens uppdrag är att summera och värdera de senaste årens demokratiutredningar och demokrati-forskning, ett annat att stimulera det offentliga samtalet om demokratin. Av de skälen har redan åtskilliga demokratiforskare medverkat på våra temaseminarier runt om i landet liksom i flera av våra debattorienterade småskrifter. Av de skälen har också den här boken kommit till.

Det här är en av tretton böcker där drygt ett hundra forskare inom samhällsvetenskap och humaniora belyser olika aspekter av den svenska folkstyrelsens utveckling. Författarna är verksamma inom drygt tio vetenskapliga ämnesområden. Artiklarnas vetenskapliga kvalitet har vanligtvis säkerställts genom att författarnas kollegor granskat dem inom ramen för institutionernas forskarseminarier.

Forskarvolymerna har tillkommit efter en genomgång av den demokratirelevanta forskning som pågår på universitet och högskolor. En del forskare har ombetts att redovisa forskningsläget jämte sina egna, pågående eller nyligen avslutade studier. Andra har fått uppdraget att genomföra studier inom områden som forskningen eftersatt men som Demokratiutredningen behöver kunskap om. Tack vare att nästan alla som blivit ombedda också lämnat ett bidrag har denna breda, om än långt ifrån fullständiga exponering av våra kunskaper om demokratin blivit möjlig. Att forskarna ser det som en del av sin yrkesroll att leverera underlag för det offentliga samtalet är värt att notera med tillfredsställelse. Inte för att forskarna skulle sitta inne med alla svaren. Men för att deras olika teoretiska infallsvinklar och verklighetsbilder kanske kan göra det politiska samtalet mer insiktsfullt. Det är nämligen en mångfald som komplicerar.

Förhoppningen är nu att dessa texter ska kunna läsas med behållning även utanför forskarsamhället. Det betyder inte att författarna förenklat svåra orsakssammanhang. Men jag bad dem

”skriva så att texten blir läsbar för inte bara forskare inom andra ämnesområden utan även för en allmänbildad medborgare. Detta kan kräva viss återhållsamhet med inomvetenskapliga jargonger. Särskilt svåra och komplicerade tankegångar kan behöva en något större pedagogisk omsorg än vanligt”. Eva Dahlström har biträtt med en språklig granskning på vissa delar av materialet.

Medborgarnas erfarenheter

I bokens inledande kapitel frågar sig *Jan Teorell* och *Anders Westholm* om den politiska jämlikheten ökat i Sverige sedan slutet av sextioalet. Då var skillnaderna stora mellan kvinnors och mäns politiska resurser, mellan unga, medelålders och gamla, mellan dem som hade studerat länge och dem som slutat skolan tidigt samt mellan olika yrkesgrupper. Deras kapitel formar sig i långa stycken till en framgångskatalog över svensk folkstyrelse. Könsskillnaderna har visserligen inte försvunnit helt men minskat mycket kraftigt. Det tycks knappast bero på att kvinnorna i dag arbetar utanför hemmet mycket mer än tidigare utan sammanhänger snarare med att de utbildar sig längre än tidigare. Men det finns samtidigt tecken på att jämställdheten sedan en tid inte ökar lika kraftigt. Ett liknande utvecklingsdrag kännetecknar jämförelsen mellan de som har och de som inte har arbete; ojämlikheten är liten men ökar.

När det gäller generationsskillnaderna visas bland annat att de ungas betydande demonstrationsdeltagande under tidigare decennier nu går tillbaka till hur det var vid sextioalets slut. ”Kunskapssamhället” har hittills inte reducerat tjänstemännens politiska övertag över arbetarklassen. De allt färre jordbrukarna har dock stärkt sin politiska ställning, inte minst inom partierna. Det förklaras främst av att de resursstarka männen och de högutbildade sedan en tid inte ägnar sig åt partipolitik i samma utsträckning som förr.

De tre årtiondena präglas eljest av en anmärkningsvärd dynamik när det gäller formerna för medborgarnas engagemang. I början av mätperioden demonstrerade män oftare än kvinnor, arbetarna och de lågutbildade oftare än tjänstemän och högutbildade. Men därefter inträder tjugo år när de yngre och välutbildade tjänstemännen dominerar demonstrationstågen.

Skillnaderna mellan olika generationer, utbildningsgrupper, kön och klasser är numera ganska små.

Ändå blir slutsatsen av deras historiska studie att Sverige håller på att bli ett ”nio-tiondelssamhälle”. Det beror mest av allt på vad som händer med en särskild medborgargrupp: oberoende av vad de tillhör för klass, generation, kön eller utbildningsgrupp står medborgare med utländsk bakgrund utanför politiken¹.

Det är detta som gör att *Maritta Soininen* och *Henry Bäck* i sin uppsats kan tala om de ökade klyftornas medborgarskap, vilka skakar välfärdsstaten såväl ideologiskt som organisatoriskt. Deras analys handlar om invandrare som medborgare, väljare och politiker i den ”stora” respektive ”lilla” demokratin. De prövar vilka skillnader i engagemang och aktivitet som beror på kulturell orientering i termer av vilka attityder man har till staten, grupper och individer, och vilka som beror på hur integrerad man är i det svenska samhället. De urskiljer fyra olika kulturella orienteringar: egalitärer, hierarker, individualister och fatalister. Resultatet visar att de som har svagast grupployaliteter men som är lojala mot överheten – alltså fatalisterna – står mest utanför i alla sammanhang. Utanförskap lagras på varandra utan möjligheter till kompensation. Förutsättningar för att vara aktiva medborgare enligt den svenska folkstyrelsemodellen saknas alltså. Möjligen kan tillgången till ett arbete som innebär integration med andra vara den nyckel som kan låsa upp dörren till den svenska demokratin.

Vanmakt och utanförskap är inga unika medborgarerfarenheter för människor med utländsk härkomst. Stora medborgargrupper litar inte på politiker och offentliga tjänstemän. De litar inte heller på det politiska systemets vilja att motsvara väljarnas förväntningar. I en jämförelse med en annan men ganska annorlunda välfärdsstat som Nya Zeeland, där tillit och självförtroende är något högre, konstaterar *Stefan Svallfors* att klasskillnaderna alltjämt är mycket framträdande. Tragiken blir desto större eftersom just de grupper som är svaga på marknaden också har den klenaste tilltron till sina egna politiska resurser och till det politiska systemets förmåga. Utbildningsskillnader förklarar inte allt. Han är alltså för sin del inte beredd att tolka den sjunkande politiska tilltron som en avspeglning av en rimlig kritisk hållning till auktoritära system. Varför skulle de lågutbildade och arbetarna i så fall ha den svagaste tilltron? Han menar därför att det

kan vara så att vi här ser en växande, folklig reaktion mot eliternas sätt att gestalta demokratin.

När *Tommy Möller* försöker tolka innebörden i den politiska passiviteten iakttar även han samma fenomen; fler och fler medborgare upplever en politisk och social marginalisering. I förhållande till den politiska makten är de fortfarande mer undersåtar än medborgare. Det stora flertalet svenskar gör dock sin röstplikt men är i övrigt ganska passiva. De säger sig sakna förtroende för de ledare de röstar fram men förväntar sig ändå att det politiska systemet skall leverera viktiga sociala nyttigheter. Här är det alltså inte frågan om en tyst vanmakt utan om en hälsa som tiger still. Men i förhållande till ett ambitiöst demokratiskt ideal om aktiva medborgare är dessa medborgares hållning naturligtvis likafullt mycket utmanande.

Olika sätt att konkret försöka häva förmyndarskap och marginalisering inom ett av de stora välfärdsområdena, vården, redovisar *Anna Meeuwisse* i sin studie av patient- och klientskap. Hon noterar att det nu finns en större öppenhet för olika arbets- och organisationsmodeller, bl.a. genom att utveckla begreppet ”*empowerment*” (ung. bemäktigande) och skapa nya relationer till frivilligorganisationerna². Hon menar att det finns i huvudsak två traditioner inom vad som kallas klientdemokrati. Inom den ena demokratiseras själva institutionerna och rehabiliteringsmiljöerna, inom den andra utvecklas klienternas egna organisationer. Hon anser att flera av experimenten inte bara är av intresse för de inblandade individerna själva utan för hela samhället. Föga oväntat finner hon inga universallösningar men flera ansatser värda att följa såväl kritiskt som nyfiket.

Ett annat exempel på bemäktigandeförsök utgör det medborgardeltagande i samhällsplaneringen, som var ett svar på tidigare proteströrelser. *Abdul Khakees* slutsats av den lagstiftning som möjliggjort en rad försök är dock dyster. Det har helt enkelt varit för mycket upptagenhet vid makten, partier och snabba beslut och för litet lyssnande och hänsynstagande. I stället för den rationella planeringssyn som hittills dominerat förespråkar han en kommunikativ. Där blir medborgare, folkrörelser och andra intressenter i ”livsvärlden” lika viktiga som näringsliv, offentlig byråkrati, politiska partier och andra etablerade aktörer i ”systemvärlden”. Initiativet kommer inte nödvändigtvis uppifrån och processen bejakar de konflikter som planeringsprocesserna aktualiserar. Maktfördelning och språket måste ifrågasättas när de

nya stads- och boendemiljöerna planeras, om medborgarnas deltagande ska kunna påräknas.

Vi kan inte förstå dessa förändrade politiska attityder och beteenden med mindre än att vi också analyserar välfärdsstatens förändrade förutsättningar, menar *Thomas P. Boje* i sin kunskapsöversikt. Relationerna mellan välfärdsstaten, lönearbetet och familjen har ändrat karaktär i och med att individualiseringen och differentieringen ökat. De nya sociala grupperna är mer partikularistiska än de gamla, kollektivt orienterade. Familjen och lokalsamhället har vidare förlorat sin traditionellt stora betydelse för den sociala sammanhållningen. Familjeförpliktelserna har blivit en kollektiv angelägenhet. Familjebilden har förändrats i riktning mot allt fler ensamstående och ensamhushåll. Välfärdsstatens medborgarskap är därför motsägelsefullt: den politiska sfären betonar demokratiska beslut, generell politik och jämlikhet medan den ekonomiska och sociala utvecklingen t.ex. på arbetsmarknaden skapar ojämlikhet och kopplar rättigheterna till en rad individuella, behovsprövade villkor. Betalt arbete blir en förutsättning för det sociala medborgarskapet och samhällsintegrationen.

Välfärdsstaten har dessutom förändrat könsrelationerna på ett sådant sätt att männens sociala nyttigheter är större och rättighetsbaserade medan kvinnornas är mindre och behovsprövade. Så, samtidigt som välfärdsstaten genom att överta många av de traditionella omsorgsuppgifterna från kvinnorna gjort det möjligt för dem att arbeta utanför hemmet, har deras beroende av denna välfärdsstat blivit dubbelt, vilket framgick med särskild tydlighet under nedskärningarna. Dels var det de som förlorade jobben, dels togs deras sociala service och kontaktytor bort. Chansen att kombinera familjeförpliktelser med lönearbete reducerades, och därmed möjligheterna att vara oavhängiga medborgare. Det finns därför skäl att nyansera bilden av den skandinaviska välfärdsstatens kvinnovänlighet. Om den sociala skiktningen och marginaliseringen ska kunna motverkas, måste individerna friare få välja hur de vill utforma sitt lönearbete och sitt omsorgsarbete. Den sammantagna förmyndaraktiga fastlåsningsseffekt som arbetsmarknadens segregering och välfärdsstatens stödsystem skapar för medborgarna måste ge plats åt större möjligheter för den enskilde att påverka sina livsbetingelser – inom ramen för en samhällelig solidaritet och jämställdhet.

Sista kapitlet i boken är skrivet i spänningen mellan en interkulturell välfärdsstat och en interkulturell demokrati för 2000-talet. *Martin Peterson* inser, precis som *Soininen/Bäck*, att de etniska-kulturella konflikterna nu blir allt tydligare i folkstyrelsen. Han utgår från samma marginaliseringstendenser som *Teorell/Westholm*, *Svallfors* och *Möller*. Utifrån en samhällsanalys som bitvis sammanfaller med *Bojes* ger han skäl för att skapa en större öppenhet för flera olika välfärds kulturer och alternativa välfärdsformer där olika kulturella behov gör sig gällande. Likt *Meeuwisse* argumenterar han för att patienter, i hans fall bl.a. akronymbarnen, skall kunna inkluderas i demokratidiskussionen i stället för att diagnostiseras som defekta. I samma strävan som *Khakee* att finna nya sätt för medborgare att träffas och samtala om gemensamma problem, finner han ”planeringscellen”, där kön och andra kulturella olikheter avspeglas och företräds. Han tror att den formen skulle kunna utvecklas i Sverige som en mer radikal form av multikulturell demokrati än den nuvarande offentliga apparaten – ett ”elitistiskt isolat som ogärna släpper in obekväma element inom sin krets.” Det behövs nya former för att folkstyrelsen skall få del av medborgarnas erfarenheter.

Demokratiutredningens ledamöter har inte tagit ställning till uppsatsernas innehåll. Varje författare ansvarar själv för innehållet i sitt bidrag.

Erik Amnå
Huvudsekreterare

Noter

¹ För ytterligare analyser av denna aspekt av den svenska folkstyrelsen se exempelvis våra småskrifter *Invandrarskap och medborgarskap* (SOU 1999:8) och *Att slakta ett får i Guds namn. Om religionsfrihet och demokrati* (SOU 1999:9) samt Ove Sernhedes artikel i forskarvolym VI *Det unga folkstyret* (SOU 1999:93).

² För fler diskussioner kring civilsamhällets relationer till stat och kommun, se vår forskarvolym VIII *Civilsamhället* (SOU 1999:84).

Innehåll

VAR DET BÄTTRE FÖRR? POLITISK JÄMLIKHET I SVERIGE UNDER 30 ÅR.....	13
<i>Jan Teorell och Anders Westholm</i>	
INVANDRARE SOM MEDBORGARE, VÄLJARE OCH POLITIKER.....	53
<i>Maritta Soininen och Henry Bäck</i>	
ANTIPODER? POLITISK TILLTRO OCH ATTITYDER TILL VÄLFÄRDSSTATEN I SVERIGE OCH NYA ZEELAND	101
<i>Stefan Svallfors</i>	
HÄLSAN TIGER STILL? OM VANMAKT, APATI OCH LIKNÖJDHET I SVENSK DEMOKRATI.....	137
<i>Tommy Möller</i>	
EGENORGANISERING FÖR STÄRKT MEDBORGARSKAP OCH ÖKAT INFLYTANDE. OM ALTERNATIV TILL PATIENT- OCH KLIENTSKAP	167
<i>Anna Meeuwisse</i>	
DEMOKRATIN I SAMHÄLLSPLANERINGEN.....	197
<i>Abdul Khakee</i>	
LØNARBEJDE, KØN OG MEDBORGERSKAB. ÆNDREDE VILKÅR FOR SOCIAL INTEGRATION OG SOLIDARITET.....	219
<i>Thomas P. Boje</i>	
SVERIGE OCH VÄLFÄRDEN. MEDBORGARSKAPETS SOCIALA DIMENSIONER. VÄLFÄRDSSTATEN OCH DESS MÅNGKULTURELLA DIMENSIONER.....	239
<i>Martin Peterson</i>	
FÖRFATTARPRESANTATIONER.....	269

Var det bättre förr?

Politisk jämlikhet i Sverige under 30 år

Jan Teorell och Anders Westholm

För 30 år sedan, när den historia vi här skall berätta tar sin början, var Sverige ännu ett industrisamhälle. I dag har tjänster ersatt varor som de främsta bytesobjekten på marknaden, samtidigt som kunskap och informationsteknik blivit en allt viktigare del av produktivkrafterna. Under samma tidsperiod har landet gått från en ställning som en av västvärldens ledande ekonomier och en förebild bland välfärdsstater till att i stället inta rollen som problembarn i bägge hänseenden, med hög arbetslöshet och sociala nedskärningar som följd. Sveriges nationella suveränitet har fått ge vika för ett internationellt beroende, som funnit sitt mest konkreta erkännande i vårt medlemskap i den Europeiska unionen. För 30 år sedan var ännu en stor andel av kvinnorna hemarbetande; i dag är de nästan lika välrepresenterade på arbetsmarknaden som männen. De yngre har blivit alltmer välutbildade, ålderspensionärerna allt fler. Och från att ha varit ett av de mest kulturellt homogena länderna på Europas karta har vi i dag intagit platsen som en mångkulturell stat bland andra. Listan över viktiga och välkända förändringar av ekonomisk, politisk, social, kulturell eller demografisk art kan utan svårighet göras längre.

De frågor vi här skall söka besvara gäller utvecklingstendenser av ett mindre välkänt men potentiellt lika viktigt slag, nämligen de förändringar i demokratins kvalitet som följt i de stora omvandlingsprocessernas släptåg. Det vi närmare bestämt skall granska är den politiska jämlikhetens utveckling på medborgarnivå. Vilka medborgargrupper har vunnit och vilka har förlorat i fråga om förmågan att göra sin röst hörd? Har klyftorna generellt sett blivit större eller mindre? Är Sverige i fråga om den politiska resursfördelningen ett bättre eller ett sämre land än för 30 år sedan?

Att mäta jämlikhet

Jämlikhet hör till den politiska filosofins mest omhuldade honnörord. Det har rent av hävdats att det utgör den grundläggande byggesten varpå samtliga stora ideologier ytterst vilar (Kymlicka 1990). Utifrån normativa utgångspunkter är det givetvis av avgörande betydelse om det som eftersträvas är jämlik materiell standard, lika behandling, lika möjligheter eller lika rättigheter. Men gemensamt för dessa skiftande värderingar är ändå en föreställning om att någonting skall fördelas jämlikt. Jämlikhetens önskvärdhet är således vida accepterad. Frågan är *vilken sorts* jämlikhet som eftersträvas (Dworkin 1983; Beitz 1989, 3 f.; Sen 1992, 3 f., 13 ff., 22 f.).

Den frågan gäller inte enbart själva fördelningsobjektet utan handlar också om dem det fördelas på. En grundläggande skiljelinje går här mellan jämlikhet som *individuell spridning* och jämlikhet som *gruppskillnader* (Pettersson, Westholm & Blomberg 1989, 18 ff.).¹ I det första fallet avser jämlikhetsbegreppet fördelningen mellan enskilda individer. En situation betraktas som fullt jämlik endast om allas innehav är exakt lika stort. Utifrån det andra perspektivet kan däremot individuella skillnader accepteras, men bara så länge de inte är knutna till en viss gruppstillhörighet. Inkomstskillnader mellan könen är ett klagörande exempel. Om jämlikheten betraktas ur detta perspektiv är det av underordnad betydelse om vissa män eller kvinnor tjänar mer än andra så länge mäns genomsnittliga inkomstnivå är densamma som kvinnors. Jämlikhet likställs med frånvaron av gruppskillnader.

Det är jämlikhet i det senare avseendet vi här kommer att undersöka. Innehav av ett antal politiska resurser – förmågor, färdigheter och handlingar – kommer att jämföras med avseende på ett antal sociala bestämningar, närmare bestämt kön, ålder, utbildning, yrkesgrupp, förvärvssituation och invandrarbakgrund. De skillnader som är betingade av dessa gruppstillhörigheter betraktas som ett uttryck för politisk ojämlikhet.

Ett sådant synsätt är givetvis inte oproblematiskt. Det faktum att en skillnad i exempelvis politisk aktivitet kan konstateras mellan två grupper behöver nämligen inte med nödvändighet bero på att de reella möjligheterna att delta eller att utöva inflytande är ojämlikt fördelade. Olikskheten kan även bero på att de två grupperna definierar sina behov eller intressen olika. Om exempelvis arbetslösa i ett visst avseende uppvisar ett större engagemang än förvärvsarbetande kan detta vara ett resultat av att de har större skäl att engagera sig. I

så fall kan man inte utan vidare se skillnaden mellan de båda grupperna som ett utslag av politisk ojämlikhet.

För att åstadkomma en rättvisande utvärdering av den politiska jämlikheten mellan olika grupper borde man således helst kunna skilja mellan en grupps *möjligheter* att göra sin röst hörd å den ena sidan och deras *incitament* för att bli hörda å den andra (Sen 1992, 31; Verba, Schlozman & Brady 1995, 26 f.). När man som i vårt fall endast har jämförbara uppgifter om faktiskt uppnådda nivåer är detta emellertid inte möjligt. Våra resultat måste därför kringgärdas av en reservation för att de klyftor vi kallar ojämlikhet i vissa fall kan tänkas avspegla inte bara skiftande möjligheter utan också skiftande incitament att påverka.

En annan komplikation uppstår då man vill jämföra graden av jämlikhet mellan olika typer av politiskt deltagande eller, som i vårt fall, mellan samma typ av deltagande vid olika tidpunkter. Den fråga som då infinner sig är hur skillnaden närmare bestämt skall betraktas. Är det den *absoluta* skillnaden mellan grupperna som bör ligga till grund för jämförelsen eller bör man i stället beakta hur stor *andel* av fördelningsobjektet de svarar för?²

Tabell 1 illustrerar hur de båda perspektiven skiljer sig åt. Siffrorna kan exempelvis betraktas som procentandelen deltagare inom de två grupperna A och B, där kolumnerna I–III representerar olika tidpunkter eller typer av politiska aktiviteter med varierande grad av deltagande i befolkningen som helhet. I tabellens vänstra del är graden av jämlikhet konstant förutsatt att man tar sin utgångspunkt i de absoluta differenserna. Skillnaden mellan grupp A och B är i samtliga fall 20 procentenheter. Om denna skillnad sätts i relation till den genomsnittliga nivån förändras emellertid bilden. I takt med att nivån i befolkningen som helhet minskar från 40 till 20 procent då vi rör oss från kolumn I–III, ökar nämligen skillnadens andel av denna nivå. Beträktat ur ett andelsperspektiv försämras således jämlikhetssituationen, medan den förblir oförändrad om man tar utgångspunkt i de absoluta skillnaderna.

I tabellens högra del råder det omvända förhållandet. Den absoluta skillnaden mellan de två grupperna ökar här från 20 till 40 procentenheter. Men eftersom den genomsnittliga nivån ökar i samma takt sker ingen förändring av jämlikheten om denna uttrycks som skillnadens andel av genomsnittet. Ser man i detta fall till de absoluta skillnaderna försämras således jämlikheten, medan den ur ett andelsperspektiv förblir oförändrad.

Tabell 1. Graden av jämlikhet baserad på absoluta skillnader respektive andelar

Inget av dessa båda perspektiv låter sig en gång för alla utpekas som det enda rätta. Beroende på vilka tilläggsantaganden man är villig att göra går det att finna argument för såväl den första som den andra linjen. Vi har därför valt att beakta båda. Resultaten redovisas i första hand med utgångspunkt från de absoluta skillnaderna, främst av det skälet att det är presentationstekniskt enklare. I den mån andelsperspektivet ger upphov till slutsatser som på ett väsentligt sätt skiljer sig från dem som erhålls på basis av de absoluta skillnaderna kommer detta att påpekas.

De resultat vi presenterar baserar sig på två undersökningsserier. Den ena utgörs av levnadsnivåundersökningarna, vilka tar sin början 1968, inom ramen för den dåvarande låginkomstutredningen, och fortsätter med nya mätningar 1974, 1981 och 1991. Den andra består av de båda medborgarundersökningarna, den första genomförd 1987, inom ramen för den dåvarande Maktutredningen, och den andra 1997.³ Eftersom ett antal centrala mått på politiska resurser och politiskt deltagande ingår i båda undersökningsserierna har vi möjlighet att följa hur den politiska jämlikheten utvecklats mellan sex olika tidpunkter under en sammanlagd tidsrymd om 30 år. Undersökningsurvalen är i samtliga fall representativa för i Sverige bosatta personer inom ett visst åldersintervall. För att uppnå jämförbarhet över alla sex undersökningsåren har vi avgränsat våra analyser till personer i åldern 18–76 år.⁴

De intervjufrågor som står till vårt förfogande låter sig sammanföras till fem olika mått på politisk resursnivå: förmåga att överklaga, individuell opinionsbildning, kontakt med beslutsfattare, partiaktivitet och demonstrationsdeltagande. Vilka intervjufrågor som ligger till grund för respektive mått samt hur svaren på dessa

**Tabell 2. Politiskt deltagande och politiska resurser 1968–1997
(procent)**

Anmärkning: Samma tabell har tidigare publicerats som tabell 3.2 i Petersson m.fl. 1998.

fördelar sig vid samtliga sex tidpunkter framgår av tabell 2. Samtliga mått är utformade så att nivån teoretiskt sett kan variera mellan 0 och 100.

Förmåga att överklaga är ett mått på en individs självupplevda förmåga att författa en skrivelse för att överklaga ett myndighetsbeslut. Det fångar således förutsättningarna för handling snarare än faktiskt handlande. De två frågor som tillsammans grupperats under rubriken *individuell opinionsbildning* avser däremot faktiska handlingar som dock inte nödvändigtvis behöver ha utförts i syfte att påverka samhällsutvecklingen. Eftersom de speglar förmågor och

erfarenheter av central betydelse för möjligheterna att utöva politiskt inflytande väljer vi att ändå ta med dem i vår undersökning.

De återstående tre måtten utgör alla exempel på vad som i facklitteraturen betecknas politiskt deltagande, det vill säga handlingar som syftar till att påverka beslut eller andra företeelser av betydelse för samhällsutvecklingen. De representerar också tre av de huvudformer av politiskt deltagande som urskilts i tidigare forskning (se t.ex. Petersson, Westholm & Blomberg 1989, 97 ff., Petersson m.fl. 1998, 73 f.). *Kontakt med beslutsfattare* representerar den typ av politiskt deltagande som avser direkta kontakter mellan medborgare och olika slag av makthavare. *Partiaktivitet* avser medlemskap och aktivitet inom de politiska partierna. *Demonstrationsdeltagande* utgör ett av flera tänkbara exempel på politiska manifestationer. Bland de deltagandeformer som ej är företrädna märks i första hand valdeltagande. Skälen till att denna viktiga form för politiskt handlande fått utgå är i huvudsak två: Dels är inte levnadsnivåundersökningarnas och medborgarundersökningarnas frågor om valdeltagande fullt jämförbara, dels kommer valdeltagandets utveckling att bli föremål för specialstudium i en annan publikation från Demokratiutredningen.

Det finns ytterligare en viktig skiljelinje mellan de olika måtten som redan här bör uppmärksammas. Två av dem – förmåga att överklaga och partiaktivitet – speglar förhållanden i nuet eller det nära förgångna. De övriga tre – individuell opinionsbildning, kontakt med beslutsfattare och demonstrationsdeltagande – bygger däremot på intervjufrågor där den svarande ombetts uppge om han eller hon *någon gång* utfört en viss handling. Ett jakande svar kan således ibland tänkas referera till handlingar som ligger långt tillbaka i tiden.

En frågekonstruktion av detta slag kan ges beteckningen *ålderskumulativ* eftersom den (om man bortser från minnesfel) innebär att svaret för en viss individ bara kan förändras i en riktning med stigande ålder (från nej till ja). Detta är i flertalet fall till nackdel för analysen (se dock Petersson, Westholm & Blomberg 1989, 345). Bland annat kan ett positivt samband med ålder inte utan vidare tolkas som att äldre utför handlingen *oftare* än yngre. Vidare kan den uppmätta nivån i befolkningen som helhet stiga snabbt (om många som inte tidigare deltagit mobiliseras) men inte sjunka snabbt (eftersom nivån i princip bara kan vända nedåt till följd av att befolkningssammansättningen förändras, vilket normalt sett är en långsam process). De problem som den ålderskumulativa frågekonstruktionen medför bör tas i åtanke vid tolkningen av de resultat vi redovisar.

På flera punkter diskuteras också problemet i texten, antingen i syfte att varna för förhastade slutsatser eller i syfte att belägga att siffrorna speglar realiteter snarare än mätartefakter. Ett av de hjälpmedel som därvid står till förfogande är den följdfråga innehållande en tidsavgränsning som vid samtliga mättillfällen utom ett (1987) åtföljt frågan om demonstrationsdeltagande.⁵ Denna följdfråga ger oss möjlighet att skapa ett *frekvensbaserat* mått som kan ställas mot det ålderskumulativa. För att skilja de båda måtten åt talar vi i det förra fallet om *demonstrationsfrekvens* i stället för demonstrationsdeltagande. Dessvärre varierar tidsavgränsningen något mellan de olika undersökningsåren varför det frekvensbaserade måttet inte är fullt jämförbart över tid.⁶ Eftersom det i motsats till det ålderskumulativa ger ett tillförlitligt svar på frågan om hur ofta handlingen utförs utgör det inte desto mindre ett värdefullt diagnostiskt komplement.

Kvinnor och män

Den politiska ojämlikheten mellan olika befolkningsgrupper är inte evig och förutbestämd. Det kanske bästa beviset på den saken är den minskande klyftan mellan kvinnor och män. Analyser av de första 20 åren i den mätserie vi här undersöker visade att könsskillnaderna i samtliga fall tämligen kontinuerligt utvecklats i riktning mot ökad jämlikhet (Petersson, Westholm & Blomberg 1989, 364 ff.). Likaså har skillnaderna mellan kvinnors och mäns politiska intresse och politiska mediekonsumtion minskat avsevärt sedan 1960-talet, och valdeltagandet är sedan 1976 något högre bland kvinnor än bland män (Oskarsson & Wängnerud 1995, 38–55). Kvinnorna har också gradvis flyttat fram sina positioner inom såväl renodlat politiska som andra makteliter (Bergqvist 1994; Petersson m.fl. 1996, 70–73; Wängnerud 1998).

De 10 år med vilka vi nu kan skriva fram tidigare redovisade tids-serier tyder, som framgår av figur 1, på en fortsatt gradvis ökning av jämlikheten. Inte i något fall är dock minskningen i skillnad mellan kvinnor och män under det senaste decenniet statistiskt säkerställd, även om det emellanåt är nära. Det finns därmed indikationer, om än osäkra, på att den politiska jämställdhetens tillväxttakt har avtagit. I ett fall, demonstrationsdeltagande, är den tämligen jämlika situation som återfanns redan 1987 i huvudsak oförändrad.⁷ Inom övriga områden har männen fortfarande kvar ett visst överläge.

Figur 1. Kön och politiska resurser 1968–1997

I huvudsak kvarstår samma bild om utvecklingen i stället granskas ur ett andelsperspektiv, det vill säga då skillnadens storlek sätts i relationen till den genomsnittliga nivån vid respektive tidpunkt. Snarast framstår förbättringen med detta betraktelsesätt som än mer dramatisk, i synnerhet under perioden mellan 1968 och 1987 då nivån i befolkningen som helhet i flertalet fall ökade påtagligt samtidigt som skillnaderna mellan kvinnor och män minskade. Även kontakt med beslutsfattare, som i absoluta mått mätt bara uppvisar en antydning till minskande skillnader mot slutet av perioden, har i andelstermer räknat utjämnats påtagligt och kontinuerligt. Av de kontakter som tas kommer en betydligt större andel från kvinnor i dag än för 30 år sedan.

Varför har då den politiska jämlikheten mellan kvinnor och män ökat? Även om vi inte har möjlighet att ge något fullständigt svar på denna stora fråga kan vi på två punkter dock säga något om de mekanismer som varit pådrivande. För det första är det av betydelse huruvida jämlikheten ökat därför att kvinnorna närmat sig männen eller därför att männen blivit mer lika kvinnorna. Har utjämningen skett genom att männen dragit sig ur politiken eller genom att kvinnorna släppts in? Svaret på denna fråga finner vi redan i figur 1. Även om utvecklingen på flera områden inneburit en ökning för båda könen är huvudtendensen att tillväxttakten varit högre bland kvinnorna än bland männen. Särskilt tydlig är denna tendens för demonstrationsdeltagandet. De fall som i någon mån avviker från huvudmönstret är i första hand kontakt med beslutsfattare, där kvinnor och män hållit tämligen jämna steg uppåt under huvuddelen av perioden, samt partiaktivitet, där det under den senare delen av perioden handlar om tillbakagång snarare än tillväxt för båda könen.

En nära till hands liggande tanke är att den politiska mobiliseringen bland kvinnorna hänger samman med deras förändrade ställning på arbetsmarknaden. År 1968 var fortfarande en dryg tredjedel av kvinnorna hemarbetande. År 1991 hade siffran sjunit till en knapp tjugondel. Man kan därför, i linje med etablerade teorier inom kvinnoforskningen, uppställa hypotesen att kvinnornas politiska mobilisering främst är ett resultat av att de i allt större utsträckning lämnat hemmet för att inta rollen som förvärvsarbetande (Pateman 1989; Togeby 1994; jfr Oskarsson 1999).

Det material vi har till förfogande ger oss möjlighet att pröva denna hypotes på individnivå. Det visar sig då att kvinnornas uttåg på arbetsmarknaden förvisso har bidragit till deras mobilisering även i politiskt avseende, men att detta bidrag är förhållandevis litet. Beröende på hur analysen tekniskt sett genomförs, kan man säga att

Figur 2. Kön och politiska resurser 1968–1997: Förändringar i graden av jämlikhet till följd av förändringar hos enskilda individer respektive förändringar i befolkningens sammansättning

kvinnornas förändrade förvärvssituation står för mellan 15 och 31 procent av förändringen över tid i förmågan att överklaga, och mellan 11 och 27 procent för individuell opinionsbildning. Beträffande demonstrationsdeltagande och kontakter med beslutsfattare är effekterna ännu mindre. Om man därtill tar hänsyn till vad som torde vara den främsta orsaken till resurstillskottet bland såväl kvinnorna som män under den studerade tidsperioden, utbildningsexplosionen, framstår förvärvssituationens effekt som än mer obetydlig. Den förklarar nu på sin höjd några procent av kvinnornas politiska mobilisering, medan utbildningssektorn står för mellan 30 och 70 procent av densamma.⁸ Förvisso utesluter inte dessa resultat att utträdet på arbetsmarknaden gjort samhällsklimatet för politiskt deltagande mer gynnsamt för kvinnor i en vidare bemärkelse. Men på individnivå kan den bara förklara en liten del av den utveckling som ägt rum.

Detta reser emellertid en andra fråga kring den mekanism som varit pådrivande för den ökade jämlikheten mellan könen, nämligen om den verkat likartat i alla åldersgrupper. Är utjämningen främst ett resultat av förändringar hos enskilda individer eller har den i huvudsak skett därför att befolkningen fått ett tillskott av yngre, mer jämlika, generationer samtidigt som äldre, mer ojämlika, försvunnit? Figur 2 är ett försök till svar på denna fråga. Varje aktivitets- eller resurstyp har här försetts med två staplar. Summan av de båda staplarna motsvarar nettoskillnaden i politisk jämställdhet mellan 1968 och 1997. Den första stapeln visar den sammanlagda effekten av förändringar hos enskilda individer, den andra den sammanlagda effekten av att befolkningens sammansättning förändrats.⁹

I flera fall är den senare förändringsmekanismen den starkaste. I fråga om individuell opinionsbildning, kontakt med beslutsfattare och demonstrationsdeltagande skulle jämlikheten i dag varit långt sämre om inte äldre, mer ojämlika, generationer försvunnit och yngre, mer jämlika, tillkommit. I de båda förstnämnda fallen pekar resultaten rentav på att individförändringarna verkat i negativ snarare än i positiv riktning. Vi vill dock reservera oss för att detta till någon del kan tänkas vara en artefakt av den ålderskumulativa frågekonstruktionen. Förmågan att överklaga uppvisar en något annorlunda dynamik. Här har individuella förändringar och befolkningsomsättning tillsammans verkat i samma riktning, men de individuella förändringarna är i detta fall de starkaste. I fråga om partiaktiviteten, slutligen, är de båda mekanismerna ungefärligen jämnstarka.

Sammanfattningsvis kan vi således konstatera att den politiska jämlikheten mellan könen på samtliga områden förbättrats under de senaste 30 åren samt att en stor del av denna förbättring skett till följd av att nya, mer jämställda generationer ersatt äldre och mindre jämställda. Även om de yngre generationerna också är mer jämställda på arbetsmarknaden kan den ökade förvärvsfrekvensen bland kvinnor bara förklara en mindre del av den förbättring av den politiska jämställdheten som ägt rum.

Gammal och ung – i går och i dag

En vanlig föreställning om åldrandets politiska relevans är att de unga och gamla har något gemensamt: de står sig båda svagare än de medelålders. Bilden av olika åldersgruppers politiska ställning målas vanligtvis upp som en båge som påminner om den klassiska ålders-

trappan: de yngsta och ålderspensionärerna i de nedre ändarna och den välbeställda medelåldern vid dess topp.

De skäl som anges för detta åldersmönster skiftar. Beträffande de unga tycks en ständig oro för en generationsbetingad nedgång göra sig gällande. Den mediala uppmärksamhet som under valår riktas mot förstagångsväljarna speglar tydligt detta förhållande. Har den nya generationen präglats till politiskt utanförstående? Kommer de alls att gå och rösta? Frågor av detta slag ger uttryck för en ständig misstanke i den allmänna debatten om att unika erfarenheter knutna till generationstillhörigheten förklarar skillnaden mellan de yngre och de medelålders (se till exempel Bennich-Björkman 1998). När de äldres påstådda utanförskap diskuteras sker det dock vanligen i andra termer. Här talas det ofta om en resurssvaghet knuten till åldrandet i sig. När levnadsbanan börjar närma sig sitt slut, och hälsan och uthålligheten sviktar, kan inte den politiska rösten i samma utsträckning göra sig hörd längre. Därför tar även de gamla mindre del i det politiska livet.

Frågan är nu i vilken utsträckning dessa hypoteser kan beläggas. Är de yngre och de äldre politiskt resurssvagare än de medelålders? Om så är fallet, är detta mönster stabilt över tid? Och vilken typ av mekanismer förklarar egentligen de skillnader som kan observeras?

Låt oss börja med de båda första frågorna. Som framgår av figur 3 bekräftas i allt väsentligt den allmänna föreställningen i fråga om förmåga att överklaga, individuell opinionsbildning och kontakt med beslutsfattare. Linjen för de unga (18–35) och de gamla (56–76) ligger här ständigt under den för de medelålders (36–55). Denna tendens tycks dessutom ha förstärkts något över tid för i synnerhet kontakter och individuell opinionsbildning. De absoluta skillnaderna mellan de medelålders å ena sidan och de unga och gamla å den andra har här ökat. Om utvecklingen däremot studeras som respektive grupps andel av den genomsnittliga nivån är förändringarna obetydliga. Åldersgruppernas relativa styrkepositioner tycks ha förblivit intakta.

Det är dock i detta fall viktigt att ha frågekonstruktionen i åtanke. Måttet på individuell opinionsbildning och kontakt med beslutsfattare bygger på frågor där den intervjuade ombeds uppge om han eller hon *någon gång* ägnat sig åt den nämnda aktiviteten, oberoende av hur länge sedan det skedde. Hade vi i stället kunnat mäta aktivitetsnivån inom dessa båda områden under exempelvis det senaste året, är det inte säkert att mönstret av åldersskillnader i alla avseenden blivit detsamma.¹⁰

Figur 3. Ålder och politiska resurser 1968–1997

Trots att även måttet på demonstrationsdeltagandet bygger på en ålderskumulativ frågekonstruktion uppvisar denna aktivitetstyp ett helt annorlunda mönster. I undersökningsperiodens början är ålderssambandet i det närmaste linjärt med de yngsta i botten och de gamla högst upp. Efterhand hämtar emellertid såväl de unga som de medelålders in sitt underläge, vilket kring 1980-talets slut resulterar i ett jämviktsläge snart sagt utan några åldersskillnader alls. Under det senaste decenniet har sedan de medelålders skaffat sig ett försprång framför yngre och äldre, varför ålderssambandet för demonstrationsdeltagande först i dag har fått det utseende som de tidigare redovisade måtten uppvisar under hela perioden.

I detta fall har vi även vissa möjligheter att studera hur utvecklingen sett ut efter korrigerig för ålderskumulativiteten (diagrammet längst ned till höger i figur 3). Förutom att kunna uttala oss om erfarenheten av att någon gång ha deltagit i en demonstration, kan vi med detta frekvensbaserade mått också säga något om hur den mer aktuella aktivitetsnivån vid respektive mättillfälle varierar med ålder. År 1968 var åldersskillnaderna i det närmaste obefintliga. Det som sedan sker är framför allt att de unga aktiveras, vilket får till följd att ålderssambandet på 1980-talet blir omvänt linjärt med de äldsta i botten och de yngsta överst. Under det senaste decenniet har det emellertid skett en tillbakagång bland de unga som innebär att situationen 1997 i huvudsak gestaltar sig på samma sätt som 1968. De unga, och i viss mån även de medelålders, deltog således flitigt i demonstrationer under cirka två decennier men har därefter återgått till en nivå nära utgångsläget.¹¹

Den femte och sista deltagandeformen, aktiviteten inom de politiska partierna, uppvisar sina egna särdrag. Som framgår av figur 3 följde åldersskillnaderna vid mätseriens början i huvudsak det vanliga bågformade mönstret med de yngsta och de äldsta under de medelålders. Men bågen har efterhand kommit att bli alltmer lik en linje och vid 1990-talets slut är det den äldsta av de tre åldersgrupperna som främst bär upp partiernas inre liv.¹²

Sammanfattningsvis kan sägas att åldersskillnaderna, i motsats till könsskillnaderna, inte entydigt utvecklats i riktning mot ökad jämlikhet. Den gångna 30-årsperioden utmärks snarast av kontinuitet, samtidigt som styrkeförhållandena mellan olika åldersgrupper i några avseenden ändrat karaktär. Den viktiga men svårbesvarade frågan om vad åldersskillnaderna beror på tvingas vi här i huvudsak lämna därhän. Låt oss emellertid påpeka att de två vanligt förekommande tolkningar vi inledningsvis återgav i flera fall visat sig vara felaktiga. Exempelvis pekar tidigare forskning – baserad på de första

två av de tre decennier vi här uppehållit oss vid – på att skillnaden mellan unga och medelålders i flera fall bör tolkas som ett resultat av livscykelvariationer medan däremot skillnaden mellan medelålders och äldre är generationsbetingad (se Petersson, Westholm & Blomberg 1989, 343–346). Huruvida likartade slutsatser låter sig dras om det senaste decenniets utveckling är ännu för tidigt att säga.

För den politiska jämlikhetens vidkommande är det givetvis inte helt irrelevant om skillnaderna är knutna till generationstillhörighet eller beror på livscykelvariationer. Den generationsbetingade ojämlikheten är ett resultat av yttre omständigheter som drabbat eller gynnat dem som fötts vid en viss tidpunkt. Den nedärvda turen eller oturen att vara född just då är en godtycklig fördelningsmekanism och ett klart fall av strukturellt betingad ojämlikhet. Åldrandet är däremot en process som är gemensam för alla individer. Om skillnaderna mellan åldersgrupper endast är ett uttryck för variationer knutna till livscykeln, skulle ojämlikheten försvinna om man jämförde individers hela levnadsförlopp med varandra.

Frågan är emellertid om ett sådant resonemang håller fullt ut. För det första är det tveksamt om det verkligen kan betraktas som en kompensation för den svage att ha varit bättre bemedlad tidigare i livet eller kunna förvänta sig att bli det senare. Behov varierar över livscykeln. Att veta att man kan få som man vill när man blir medelålders är ingen tröst för den som vill ha någonting annat nu. För det andra skiftar behoven mellan olika historiska epoker. Att vara gammal i dag är givetvis något annat än vad det var för 100 år sedan. Den åldersbetingade resurssvagheten drabbar således inte jämlikt. Slutligen bygger tanken om kompensation över livscykeln på att alla lever lika länge, eller åtminstone tills de blir gamla. Tyvärr förhåller det sig inte på det sättet. Oavsett om de observerade skillnaderna är ett resultat av generations- eller livscykeleffekter är det således i viss utsträckning berättigat att betrakta dem som ett uttryck för politisk ojämlikhet.

Utbildning och yrke

Få politiska ojämlikheter i modern tid har tilldragit sig större uppmärksamhet än dem som antingen är knutna till samhällets system för kunskapsöverföring eller grundade på människors relation till produktionsmedlen. Utbildning och yrke hör till det politiska medborgarskapets viktigaste bestämningar, därom tvistar få samhällsforskare. Som indikatorer på så kallad ”socioekonomisk status” hör

de (tillsammans med inkomst) till de egenskaper som i undersökning efter undersökning visat sig tydligt avskilja de politiskt aktiva från de passiva.

Det finns flera förklaringar till detta faktum. Utbildning har i en uppmärksam amerikansk studie visat sig ha betydelse inte bara för de kognitiva faktorer som betingar den politiska resursnivån utan också för individens centralitet i de sociala nätverk som styr möjligheterna till politisk handling (Nie, Junn & Stehlik-Barry 1996). Samtidigt finns det resultat som visar att vad som ser ut som utbildningseffekter i själva verket till viss del är en produkt av de selektionsmekanismer som styr rekryteringen till högre utbildningsformer (Westholm, Lindquist & Niemi 1990). Förklaringarna till yrkesvariabelns betydelse är lika mångfacetterade, och sträcker sig från marxistiskt inspirerade teorier om klassmedvetande och ekonomisk deprivation (Schlozman & Verba 1979; Gaventa 1980) till föreställningar om arbetsplatsens betydelse som en skola i demokratiska färdigheter (Verba, Schlozman & Brady 1995).

Tabell 3. Utbildningsnivå 1968–1997

^a En med övriga undersökningar jämförbar uppgift om högsta utbildningsnivå saknas i 1991 års levnadsnivåundersökning.

^b I levnadsnivåundersökningarna har skiljelinjen mellan enbart obligatorisk och mer än obligatorisk utbildning dragits på grundval av den intervjuades födelseår. För personer födda före 1950 avser den förstnämnda kategorin dem som enbart har folkskoleutbildning. För personer födda 1950 eller senare avser samma kategori dem som enbart har grundskoleutbildning. I medborgarundersökningarna behöver inte uppgift om födelseår tillgripas för att avgöra vad som i det enskilda fallet är att betrakta som obligatorisk utbildning. Den intervjuade har här själv fått avgöra om en utbildningsstege med folkskola eller grundskola som lägsta nivå är tillämplig. Beträffande kategorin ”studentexamen eller motsvarande” bör noteras att termen ”motsvarande” avser tre- eller fyraårig teoretisk gymnasielinje.

Tabell 4. Yrkesstruktur 1968–1997 (procent)

Anmärkning: Yrkesklassificeringen är baserad på SCB:s socioekonomiska indelning (SEI). Ålderspensionärer har klassificerats med utgångspunkt från tidigare yrke och ingår därmed i de databearbetningar som ligger till grund för tabellen.

Att Sverige inte utgör något undantag från regeln om utbildningens och yrkesställningens avgörande betydelse för den politiska resursnivån är ett välbelagt faktum (se t.ex. Petersson, Westholm & Blomberg 1989; Petersson m.fl. 1998, kap. 4). Vår uppmärksamhet riktas därför i första hand mot frågan om hur denna betydelse eventuellt förändrats över tid.

Låt oss till att börja med konstatera att Sverige i fråga om såväl utbildnings- som yrkesstruktur är ett annat land i dag än för 30 år sedan. Som visas i tabell 3 har den genomsnittliga utbildningsnivån höjts radikalt. Exempelvis har det genomsnittliga antalet utbildningsår ökat från cirka 8 till cirka 12 mellan 1968 och 1997. Andelen personer med minst studentexamen eller treårig gymnasieutbildning har under samma tidsperiod vuxit från 6 till 37 procent, andelen universitets- eller högskoleutbildade från 2 till 17 procent. Av tabell 4 framgår att även yrkesstrukturen förändrats på ett påtagligt sätt. Arbetarna utgjorde 1968 drygt hälften av den vuxna befolkningen, tjänstemännen omkring en tredjedel; i dag är storleksförhållandet nästintill det omvända. Lantbrukarna har under samma tidsperiod minskat från cirka 7 till cirka 2 procent. Den yrkesgrupp som vid seklets början svarade för över 50 procent av sysselsättningen och för 70 år sedan ännu var den största är i dag så liten att den med nöd och näppe låter sig redovisas som separat kategori i intervjuundersökningar av det slag vi här förlitar oss på.

Frågan är nu om dessa strukturförändringar åtföljts av några förändringar i den politiska resursfördelningen mellan olika utbildnings- och yrkesgrupper. Resultaten för utbildning presenteras i figur 4, där vi begagnar oss av samma uppdelning i utbildningsnivåer som vi tidigare redovisat i tabell 3.

De tre mått som visar sig ha starkast samband med utbildningsnivå är förmåga att överklaga, individuell opinionsbildning samt kontakt med beslutsfattare. I samtliga fall finns markanta skillnader vid samtliga tidpunkter. Sett över hela perioden har dock jämlikheten förbättrats något. Allra tydligast är denna trend för individuell opinionsbildning. I fråga om förmåga att överklaga är utbildningskillnaderna förvisso mindre 1997 än vad de var 1968, men samtidigt har utvecklingen under de senaste tio åren inneburit en nedgång för de lägsta utbildningskategorierna. Kontakt med beslutsfattare uppvisar ett omvänt mönster. Denna politiska aktivitet skiljer sig mellan utbildningsnivåer ungefär lika mycket i dag som för 30 år sedan, men efter en ökning av ojämlikheten fram till 1981 har utvecklingen därefter åtminstone vänt till det bättre. Betraktas utvecklingen ur ett andels- snarare än ett skillnadsperspektiv är situationen bättre 1997 än den var 1968 även ifråga om kontakter.

Vad beträffar partiaktivitet är kopplingen till utbildning inte lika stark. Även här återfinns dock minskande skillnader mellan hög- och lågutbildade. I undersökningsperiodens början fanns små men likväl statistiskt säkerställda skillnader mellan utbildningskategorierna, men under det senaste decenniet har dessa nästintill försvunnit. Även om partiaktiviteten minskat inom samtliga utbildningsgrupper, betyder det samtidigt att partierna särskilt tappat aktiva bland de högutbildade.

Demonstrationsdeltagandet uppvisar återigen en annorlunda dynamik. År 1968 var skillnaderna mellan olika utbildningsgrupper små. Den enda avvikelse som kunde skönjas var att den andel som någon gång deltagit i en demonstration var något högre bland de lägst utbildade. Under 1970- och 1980-talet skedde emellertid en kraftig mobilisering bland de högre utbildningskategorierna, särskilt de universitetsutbildade, bland vilka omkring hälften hade deltagit i en demonstration vid 1980-talets slut. Från att i undersökningsperiodens inledningsskede ha haft omvända förtecken fick därmed sambandet mellan utbildning och demonstrationsdeltagande samma riktning som hos de övriga måtten på politiska resurser, med de högutbildade i topp och de lågutbildade i botten. Även om skillnaderna är mindre än i fråga om såväl individuell opinionsbildning som förmåga att överklaga ser denna situation sedan ut att ha hållit i sig under 1990-talet.

Figur 4. Utbildning och politiska resurser 1968–1997

Ännu en gång måste emellertid bilden nyanseras då vi betraktar demonstrationsdeltagandet med utgångspunkt från det frekvensbase-
rade måttet. De utbildningsskillnader som på basis av den åldersku-
mulativa mätmetoden framträder 1997 visar sig återigen spegla hän-
delser under tidigare decennier. När intervjufrågan handlar om hu-
ruvida man under det *senaste året* deltagit i en demonstration snarare
än om man *någon gång* gjort det finns inga påvisbara skillnader mel-
lan låg- och högutbildade kvar vid 1990-talets slut. Att marschera på
gator och torg är således inte längre en aktivitet som främst utmär-
ker de högutbildade. Denna form för politiskt deltagande har blivit
ungefär lika vanlig eller, om man så vill, ovanlig i alla utbildnings-
skikt.

Vi kan därmed dra slutsatsen att den politiska jämlikheten med
avseende på utbildning i flera fall förbättrats något och i intet fall
försämrats jämfört med den situation som rådde 1968. Betraktas
jämlikheten i ett andelsperspektiv snarare än med utgångspunkt från
de absoluta skillnaderna blir de förbättringar som ägt rum än tydli-
gare.¹³

Några motsvarande tendenser till utjämning kan emellertid inte
konstateras vad gäller förhållandet mellan olika yrkesgrupper. Som
framgår av figur 5 har skillnaderna inte på något avgörande sätt för-
ändrats under de senaste 30 åren. I fråga om förmågan att överklaga,
individuell opinionsbildning och kontakter har tjänstemännen och
företagarna legat på en klart högre nivå än arbetarna under hela
undersökningsperioden. Inga tecken på utjämning kan här heller
skönjas. För den enda väsentliga förändringen står lantbrukarna,
som i två fall av tre lämnat en position likvärdig med arbetarnas för
att i stället närma sig en ställning motsvarande tjänstemännens och
företagarnas. Lantbrukarna har således som individer betraktade bli-
vit politiskt resursstarkare samtidigt som de minskat i antal.

Lantbrukarna utmärker sig även genom sin jämförelsevis mycket
höga partipolitiska aktivitet. Nivån är flera gånger högre än i andra
yrkesgrupper. I övrigt är skillnaderna mycket små: företagare,
tjänstemän och arbetare har ända sedan 1968 legat på en tämligen
likartad nivå i fråga om partiaktivitet. Nedgången under 1990-talets
är gemensam för dem alla.

Figur 5. Yrke och politiska resurser 1968–1997

Inte helt oväntat avviker demonstrationsdeltagandet även i detta fall från det allmänna mönstret. Det är en komplicerad dynamik som framträder, men huvudtendensen liknar den vi sett i fråga om utbildning. För 30 år sedan var arbetarna överrepresenterade bland dem som någon gång deltagit i en demonstration. Banderoller och plakat var i första hand arbetarklassens uttrycksform. Under 1970- och 1980-talen vinner den emellertid kraftigt ökad användning bland tjänstemän och lantbrukare. Precis som i tidigare fall skymmer emellertid det ålderskumulativa måttet bilden av vad som hänt under de senaste åren. Som framgår av det frekvensbaserade diagrammet hör tjänstemännens och lantbrukarnas tydliga överrepresentation bland demonstrationsdeltagarna redan till en förgångentid. Benägenheten att delta i demonstrationer är i dag förhållandevis jämnt fördelad mellan olika yrkesgrupper.

Sammanfattningsvis har således den politiska jämlikheten med avseende på utbildning ökat något, medan den yrkesrelaterade förblivit i det närmaste oförändrad.¹⁴ Man skulle kunna tänka sig att detta sammanhänger med en allmänt svagare koppling mellan yrke och utbildning. Någon sådan tendens kan emellertid inte skönjas. Skillnaderna i utbildningsnivå mellan arbetare, tjänstemän, företagare och lantbrukare är ungefär desamma i dag som för 30 år sedan.¹⁵

Arbetande och arbetslösa

Att låta människors yrke bestämma deras sociala position har blivit en vedertagen praxis inom samhällsvetenskaperna. Det finns emellertid en central fråga som därmed riskerar att bli ställd i skymundan, nämligen den om betydelsen av att över huvud taget ha ett arbete. I takt med att arbetslöshetssiffrorna rusat i höjden gör sig den frågan påmind med allt större tydlighet.

Samtidigt är den av flera skäl svårare att besvara än dem som gäller andra slag av gruppskillnader. För det första finns det ingen obestrid definition av när en person skall räknas som arbetslös. Själva principen för indelning av arbetskraften är nämligen i sig politiserad. Skall människor som ingår i statliga understödsprogram eller genomgår statligt finansierad arbetsmarknadsutbildning räknas till kategorin arbetslösa? Det anser i regel inte de politiska krafter som i regeringsställning med hjälp av dylika åtgärder vill hålla arbetslöshetssiffrorna nere. Men kanske skall å andra sidan de som på grund av arbetsbrist stannar hemma med barnen, eller som efter en längre tids fruktlösa försök givit upp sökandet efter en plats, också räknas

Tabell 5. Arbetslöshet 1968–1997 (procent)

^a Uppgifterna för 1974–1997 bygger på en sammanställning erhållen från SCB. Uppgiften för 1968 har avlästs ur figur 8:2 i *Tham 1994*.

till de arbetslösa? Det kan samma politiska krafter hävda när de i opposition vill hålla arbetslöshetssiffrorna uppe. Inget definitionsförsök kan helt kringgå denna politiska kamp om ordens innebörd. Och till detta begreppsliga problem kan dessutom läggas ett mer mättekniskt, nämligen att de två undersökningsserier våra analyser grundar sig på inte innehåller fullt jämförbara frågor knutna till förvärvssituationen.

Den definition vi trots allt valt bygger i huvudsak på den intervjuades egen uppfattning av ordet arbetslös.¹⁶ De arbetslösas andel av arbetskraften med detta sätt att mäta framgår av tabell 5. Som synes ligger nivåerna mycket nära dem som erhållits i de så kallade arbetskraftsundersökningarna, vilka i sin tur ligger till grund för de officiella arbetslöshetssiffrorna. Noteras kan att avvikelserna är aningen större för de båda medborgarundersökningarna, vilket är precis vad man borde förvänta med tanke på att urvalsstorleken i dessa båda fall är väsentligt mindre. Noteras bör även att gruppen arbetslösa i vårt material består av ett tämligen litet antal intervjuade: vid ett flertal tillfällen handlar det om mindre än 100 personer. Detta utgör ett andra problem knutet till analysen av de arbetslösas situation. Konsekvensen är att den statistiska osäkerheten i de skattningar av skillnaden mellan arbetslösa och förvärvsarbetande vi nedan presenterar är större än i flertalet andra fall.

Figur 6 redovisar skillnaderna i politiska resurser mellan förvärvsarbetande och arbetslösa. Det är ingen entydig bild som framträder, men två huvudmönster kan ändå konstateras. Det första är att skillnaderna i de flesta fall är små och ej statistiskt säkerställda. Nivån för de arbetslösa tangerar på flera ställen den för de förvärvsarbetande, och gapet är med få undantag mindre än 10 skalenheter. Gruppen arbetslösa har således under den gångna 30-årsperioden hållit nästintill jämna steg med de förvärvsarbetande i fråga om politiska resurser.

Figur 6. Arbetslöshet och politiska resurser 1968–1997

Men det andra huvudmönstret är att denna bild åtminstone delvis bryts 1997. I fråga om förmågan att överklaga, individuell opinionsbildning och kontakter hamnar de arbetslösas situation nu i en ny dager – i ett tydligt underläge gentemot de förvärvsarbetande.¹⁷ Att gapet vidgas när arbetslösheten ökar är på intet sätt ett självklart resultat. Det finns inget logiskt samband mellan grupperns storlek och skillnaden i politiska resurser mellan dem. Man skulle i detta fall snarare kunna förvänta motsatsen (Arnell Gustafsson 1994, 15). Under 1970- och 1980-talen, då arbetslösheten med internationella mått ännu var obefintlig i Sverige, skulle man till exempel ha kunnat tänka sig att arbetslösheten var något som bara drabbade de värst utsatta i samhället – när den någon gång drabbade. I så fall borde den politiska klyftan under denna tidsperiod ha varit större. På motsvarande sätt skulle man mycket väl ha kunnat föreställa sig att arbetslösheten, när den nu på 1990-talet blir ett mer vanligt fenomen, drabbar även dem som resursmässigt står sig starkare i samhället. Skillnaden i politiska resurser skulle i så fall ha minskat. Men nu förhåller det sig alltså precis tvärtom: när arbetslösheten ökar växer klyftan; växande ojämlikhet på arbetsmarknaden spiller över till en växande ojämlikhet inom den politiska sfären.¹⁸

Det finns emellertid ytterligare ett problem knutet till analysen av de arbetslösa: de utgör en heterogen och dessutom mycket föränderlig grupp. Tabell 6 visar hur arbetslösheten drabbat olika sociala grupper över tid. Som framgår har arbetslösheten sedan 1980-talet varit koncentrerad till de lägre åldersgrupperna, men 1997 har denna överrepresentation bland de unga minskat avsevärt.¹⁹ När arbetslösheten skjutit i höjden har den således trängt in även bland de äldre. Det motsatta förhållandet gäller arbetslöshetens koppling till utbildning. Möjligen i strid mot den allmänna föreställningen om de arbetslösa som en i alla avseenden resurssvag grupp visar dessa siffror att arbetslösheten *inte* varit knuten endast till de lägre utbildningsnivåerna. I allt väsentligt beror detta på det ålderssamband som just konstaterats: att stå utan arbete är något som främst drabbat de yngre, vilka genomsnittligt sett har högre formell utbildning än den yrkesverksamma befolkningen i gemen. Den stora arbetslöshet som inträtt under det sista årtiondet har emellertid ändrat även på detta förhållande: I 1997 års undersökning är de lågutbildade överrepresenterade bland de arbetslösa. Med avseende på kön framträder inget distinkt mönster. Invandrarna, slutligen, utgör arbetslöshetens stora offer. Detta gäller vid flera tillfällen ända tillbaka till 1968, men gapet är som mest slående 1997, då så många som tre gånger fler invandrare än infödda svenskar stod utan arbete.²⁰

Tabell 6. Arbetslöshet inom olika grupper 1968–1997 (procent)

* Statistiskt säkerställd överrepresentation vid en säkerhetsnivå på 90 %.

** Statistiskt säkerställd överrepresentation vid en säkerhetsnivå på 95 %.

Arbetslöshetens varierande koppling till framför allt ålder, utbildning och invandrarskap innebär att försiktighet måste iakttas när dess politiska konsekvenser studeras – särskilt över tid. Samtliga de faktorer som påverkar sannolikheten för att en person skall vara arbetslös strukturerar nämligen samtidigt jämlikheten i de politiska variabler som här lagts under lupp. Om hänsyn tas till ålder, utbildning, kön och invandrarskap visar det sig också att de redan små skillnaderna mellan arbetslösa och förvärvsarbetande blir ännu mindre. Även det vidgade gapet 1997 krymper avsevärt; efter kontroll är det endast i fråga om individuell opinionsbildning som skillnaden mellan arbetslösa och förvärvsarbetande är statistiskt säkerställd. Det politiska gapet mellan arbetslösa och förvärvsarbetande speglar således i många fall endast andra, underliggande, sociala skiljelinjer, inte situationen som arbetslös i sig.

Hur kommer det sig att arbetslösheten, i strid med den hävdvunna uppfattningen, tycks ha så pass liten betydelse för den politiska jämlikheten? Vårt statistiska material ger oss inga entydiga svar på den frågan, men det finns ändå skäl att framföra två tolkningar, en mätteknisk och en substantiell. Den förstnämnda faller återigen tillbaka på ålderskumulativiteten i flertalet av våra mått. Arbetslöshet kan drabba individen väldigt olika över livsrytmen. Att stå utan arbete är ett tillstånd man träder in i och ut ur på ett sätt som skiljer sig fundamentalt från de övriga sociala kategorier vi studerar, såsom kön, yrke och invandrarskap. Just kombinationen av denna nutidsanknytning å ena sidan, och det faktum att flertalet resursmått handlar om huruvida man *någon gång i livet* utfört en handling å den andra, innebär nu att några särdeles starka effekter knappast är att förvänta. I den mån några reellt resursdämpande effekter av arbetslöshet faktiskt existerar finns det helt enkelt risk för att den tillbakablickande eftersläpningen i de ålderskumulativa måtten är ett för grovt mätinstrument för att kunna fånga dem.²¹

Den mer substantiella tolkningen av de små skillnaderna är att det finns skäl att misstänka två motverkande effekter av situationen som arbetslös. Å ena sidan finns en nedsättande inverkan på det politiska självförtroendet; utanförskapet från arbetsmarknaden resulterar i en känsla av utanförskap även från den politiska gemenskapen. Men å den andra sidan sker en ökning av incitamenten och tillfällena för att ta politiska metoder som överklaganden, kontakter och demonstrationer i bruk. Dessa två tendenser kan motverka och kanske rent av upphäva varandra. Att vara arbetslös får både hämmande och främjande konsekvenser för det politiska deltagandet, vilket resulterar i små nettoskillnader mellan arbetslösa och förvärvsarbetande.²²

Sammanfattningsvis framträder en tudelad bild av den politiska jämlikheten med avseende på förvärvssituation: Klyftan mellan förvärvsarbetande och arbetslösa är förhållandevis liten, men har å andra sidan vuxit i takt med arbetslösheten.

Invandrade och infödda

Det som på senare år har gjort migration till ett särskilt uppmärksammat politiskt problem är att den sätter fingret på en känslig punkt i medborgarskapstanken (Bäck & Soininen 1998; Soininen & Bäck 1999). Frågan gäller vilka som egentligen omfattas av demokratins politiska jämlikhetsideal. Endast de som i juridisk mening har förvärvat medborgarskap, eller alla som vid en given tidpunkt är bosatta inom landets gränser? Det har påpekats att migrationspolitiken i flera västländer under efterkrigstiden utmärks av en moralisk inkonsekvens. På ett principiellt plan tillskrivs de som invandrat samma fri- och rättigheter som de infödda. Samtidigt vill man reglera inflödet av människor vid landets gränser. Den universalistiska utgångspunkten i synen på dem som *har* invandrat överges då frågan gäller vilka som skall *få* invandra. Ett principiellt försvar för gränslös rättvisa blir i praktiken lätt en rättvisa inom gränser (Öberg 1994).

Men i vilken utsträckning fungerar då denna inskränkta rättvisa? Figur 7 visar utvecklingen i ett 30-årsperspektiv.²³ Andelen invandrade i Sverige har under denna tidsperiod ökat från cirka 5 till cirka 10 procent av befolkningen. Samtidigt är det uppenbart att klyftan mellan invandrade och infödda i de flesta fall vuxit sett över perioden som helhet. År 1968 var skillnaderna mellan invandrade och infödda i fråga om förmåga att överklaga, individuell opinionsbildning, offentliga demonstrationer och kontakter med beslutsfattare mycket små. I dag har emellertid gapet vidgats avsevärt. Denna utveckling är i första hand ett resultat av vad som hänt under 1990-talet.²⁴

Figur 7. Invandring och politiska resurser 1968–199

Det finns två undantag från det allmänna mönstret. Det första är partiaktiviteten. Som framgår av figuren är utvecklingen här den omvända, åtminstone fram till början på 1990-talet: Från att för 30 år sedan ha stått de infödda långt efter i fråga om partipolitisk aktivitet uppvisar de invandrade i dag ingen statistiskt säkerställd avvikelse. Denna förändring har emellertid inte skett genom att invandrade under senare år mobiliserats till ökad partipolitisk aktivitet. Skälet är i stället att de infödda dragit sig ur den.²⁵

Det andra undantaget gäller en typ av politisk handling där de invandrade vid ett tillfälle faktiskt visar sig vara mer aktiva än de infödda. Som framgår av figur 7 ser klyftan mellan invandrades och inföddas demonstrationsdeltagande helt olika ut beroende på om man studerar det ålderskumulativa eller det frekvensbaserade måttet. Även om trendlinjerna följer varandra åt hamnar nämligen invandrarna vid 1990-talets båda mätpunkter över de infödda i fråga om demonstrationsfrekvens, medan de i det ålderskumulativa perspektivet aldrig lyckas passera. Vid en tidpunkt, 1991, är överläget dessutom statistiskt säkerställt.²⁶

De utvecklingstendenser vi kan observera reser frågan om selektionsmekanismer kan ha varit pådrivande. Utmärkande för de invandrade har under de tre senaste decennierna varit en viss överrepresentation av arbetare ur de något yngre ålderskategorierna. Sett till det genomsnittliga antalet utbildningsår har invandrarkollektivet stått något starkare än den infödda befolkningen, även om det bland de invandrade döljer sig betydligt större variationer i detta avseende. Mot 1990-talets slut har emellertid dessa skillnader i det närmaste försvunnit. Den enda statistiskt säkerställda avvikelse som nu utmärker de invandrade är en underrepresentation bland tjänstemännen. De politiska resursklyftorna förändras heller inte nämnvärt när potentiella selektionsvariabler av detta slag förs in i analysen. Skillnaderna mellan invandrade och infödda skulle i allt väsentligt varit desamma även om dessa två grupper sett likadana ut i fråga om ålder, klass och utbildning.

Huvudresultatet kvarstår således. Det finns tydliga, och under 1990-talet ökande, skillnader mellan infödda och invandrade och dessa låter sig inte avfärdas med att migrationens betingelser fört hit människor med från befolkningsgenomsnittet avvikande sociala bakgrundsförutsättningar. Vad kan den i så fall bero på?

En första misstanke måste riktas mot arbetslösheten. Som tidigare nämnts ökade antalet arbetslösa bland de invandrade från knappt 10 till närmare 30 procent mellan 1991 och 1997. Frågan är nu om detta kan vara skälet till att de invandrade hamnat i bakvattnet även

i politiskt hänseende. Kontroller för invandrarnas negativa utveckling på arbetsmarknaden visar sig emellertid ha mycket liten inverkan på deras politiska resurser. Det är endast en obetydlig del av deras politiska eftersläpning under 1990-talet som kan hänföras till utvecklingen på arbetsmarknaden.

En annan tänkbar förklaring är invandrarkollektivets etniska sammansättning. För 30 år sedan var invandringen till Sverige nästan uteslutande europeisk. En majoritet av de invandrade härstammade från de övriga nordiska länderna, och de två största grupperna därutöver kom från Nord- och Östeuropa. I dag har andelen européer sjunkit till ungefär två tredjedelar, och både den nordiska och den nordvästeuropeiska andelen har minskat med ungefär hälften. I gengäld har en ökad invandring skett från Central- och Sydamerika, Asien samt Afrika. Det faktum att en större del av de invandrade kommer från en bakgrund som starkt skiljer sig från infödda svenskars skulle kunna tänkas förklara de ökande politiska resursskillnaderna.

Även denna hypotes visar sig emellertid komma på skam. Klyftan minskar förvisso något då invandrarkollektivets etniska sammansättning hålls konstant över undersökningsperioden, men minskningen är ytterst liten. Utvecklingen under 1990-talet kan således inte förklaras av att de som flyttat till Sverige i ökad utsträckning kommit långväga ifrån.

Detta i sin tur beror till stor del på att de politiska resursskillnaderna mellan invandrare av olika etnisk härkomst har krympt. För tio år sedan var differenserna mellan nordiska, europeiska samt utomeuropeiska invandrare i flera avseenden ganska tydliga. År 1997 är avstånden mellan dessa tre invandrargrupper små och i de flesta fall ej statistiskt säkerställda. Samtidigt som gapet mellan invandrade och infödda vuxit, har således de inbördes skillnaderna mellan olika invandrargrupper minskat.

Varken social bakgrund, utslagning från arbetsmarknaden eller nationell härkomst tycks således kunna ge något väsentlig bidrag till förståelsen av varför klyftan mellan invandrade och infödda i Sverige har ökat. Detta ger i sin tur upphov till en mer oroväckande reflektion. Om förklaringsfaktorerna inte står att finna hos de invandrade själva riktas misstankarna naturligen mot det samhälle de bosatt sig i. Förklaringen till det vidgade gapet tycks i så fall inte ligga i att de invandrade haft en särskild oförmåga att ta sig fram till det politiska skranket. Är det i stället så att skranket är för högt?

Slutsatser

Den resa i historisk tid vi nu har företagit tog sin början under sent 1960-tal. Då var Sverige ett samhälle där de politiska resurserna var mycket ojämnt fördelade mellan kvinnor och män, mellan låg- och högutbildade, och mellan olika yrkesgrupper. I dag, 30 år senare, framträder en delvis annorlunda bild av den politiska jämlikheten. Skillnaderna mellan könen har minskat kraftigt och i vissa avseenden försvunnit helt. Den politiska jämställdheten är vida bättre i dag än för 30 år sedan. Även skillnaderna mellan hög- och lågutbildade har minskat något.

Utvecklingen har emellertid inte varit enbart positiv från jämlikhetssynpunkt betraktad. Medan vissa klyftor slutits har andra öppnat sig. I synnerhet gäller detta skillnaden i politiska resurser mellan infödda och invandrade. Så sent som vid 1980-talets slut var de som invandrat inte i någon större utsträckning sämre ställda politiskt än dem som levtt i Sverige i hela sitt liv. Snart sagt utan undantag har emellertid denna klyfta vuxit under 1990-talet. Även de arbetslösa har börjat uppvisa oroväckande tecken på politiskt utanförskap, men denna klyfta är mindre framträdande och slår inte igenom på område efter område lika systematiskt som i invandrarnas fall. Skillnaderna mellan unga, medelålders och gamla har också tilltagit något under de gångna 30 åren. Även om några drastiska förändringar inte ägt rum, har de ungas utanförskap tenderat att växa.

Om således förändring i stora eller små mått är vad som utmärker flertalet av de gruppskillnader vi studerat måste utvecklingen i åtminstone ett avseende sägas utmärkas av en påtaglig kontinuitet. Skillnaderna mellan yrkesgrupper har förändrats i mycket liten utsträckning. Industrisamhällets avklingande och informations- och tjänstesamhällets intåg har inte förändrat tjänstemännens politiska övertag över arbetarklassen. Den förändring som kan skönjas gäller i stället jordbrukarna, som parallellt med att de kraftigt reducerats i antal har stärkt sin ställning i den politiska klasshierarkin.

Så kan förändringsprocesserna sammanfattningsvis karaktäriseras om man betraktar dem med utgångspunkt från de sociala gruppindelningar som i huvudsak styrtt vår framställning. Men det kan även vara av intresse att sammanfatta resultaten från ett annat perspektiv, nämligen med utgångspunkt från de olika mått på politiska resurser vi studerat.

De två måtten på kollektivt organiserad politisk aktivitet, demonstrationsdeltagande och partiaktivitet, skiljer sig här på ett tydligt sätt från de övriga. Utmärkande för demonstrationsdeltagandet

är den växlande dynamiken, de tvära kasten och instabiliteten i sambandsstrukturen. Inget annat mått på politisk aktivitet uppvisar sådana förskjutningar i gruppskillnaderna som detta. När mätperioden tar sin början är likheterna mellan olika befolkningsgrupper överlag stora. Kön utgör det enda tydliga undantaget med männen långt mer demonstrationsbenägna än kvinnorna. I den mån någon skillnad därutöver kan skönjas är den till arbetarnas och de lågutbildades förmån – också det en unik egenskap hos denna form för politisk handling.

Men därefter påbörjas en cirka 20 år lång mobiliseringsprocess, där banderoller och plakat på gator och torg i huvudsak blir de yngre och mer välutbildade tjänstemännens uttrycksmedel. Emellertid bryts även denna utveckling. Under senare tid har det skett ett återtag från den kollektiva protestens form inom de grupper som under 1970- och 1980-talen gjorde den till sitt kännemärke. Skillnaderna i demonstrationsdeltagande med avseende på ålder, utbildning och klass är i dag ungefär lika obefintliga som de var för 30 år sedan. Mönstret är likartat i fråga om arbetslöshet och invandring, där jämlikhet i demonstrationsdeltagandet i stort sett rått under hela undersökningsperioden. Den enda kvarstående förändringen gäller könskillnaderna. Kvinnorna nådde samma nivå som männen för ett decennium sedan och håller fortfarande ställningarna.

Hur skall denna till synes nyckfulla dynamik förstås? Den närmast till hands liggande tolkningen är att demonstrationsdeltagande utgör en form av politiskt handlande som i ovanligt stor utsträckning styrs av den aktuella politiska situationen. Till skillnad från vad som gäller för många andra former av politiskt deltagande kan en individ dras med i en demonstration bara "tillfälle ges". En kombination av stor fokusering kring en särskilt brännande sakfråga och en mobiliserande kraft som aktivt söker upp och uppmanar folk att protestera torde vara den tändande gnista som krävs. Detta innebär att de individuella resurserna blir mindre avgörande för demonstrationsdeltagandet än den politiska dagordningen. Därmed skapas en särskild grogrund för snabba förändringar.

Det finns alltså goda skäl att misstänka att just demonstrationsdeltagandet i större utsträckning än andra handlingsformer styrs av den politiska dagordningen snarare än av individuella resurser. De tvära kasten i detta mått kan således i sig tolkas som att demonstrationsdeltagandet är mindre bemängt av politisk ojämlikhet än de övriga påverkansformerna.

Även partiaktiviteten är mindre ojämlikt strukturerad, men detta faktum kommer till uttryck på ett annat sätt. I jämförelse med andra

politiska resurser har partiaktiviteten varit förhållandevis jämnt fördelad mellan samhällsgrupperna. Och utvecklingen har dessutom i fråga om köns- och utbildningsskillnaderna gått i en för jämlikheten positiv riktning. De främsta exemplen på ojämlik fördelning är i dag de stora åldersskillnaderna samt den extremt starka partipolitiska organiseringen bland lantbrukarna i jämförelse med övriga yrkesgrupper. Den avtagande partiaktiviteten har således i huvudsak åtföljts av minskande snarare än ökande skillnader mellan olika befolkningsgrupper. Den omedelbara förklaringen till detta är att det i första hand är de resursstarkaste grupperna – männen och de högutbildade – som under senare år lämnat partipolitiken.

Sammanfattningsvis kan vi således konstatera att den politiska jämlikhetens utveckling i Sverige ger prov på såväl förändring som kontinuitet. I vilken mån de resultat vi här redovisat är unika för Sverige eller speglar mer allmänna utvecklingstrender i västvärlden är svårt att säga. Den enda undersökning av liknande slag som vi känner till, en nyligen genomförd amerikansk studie (Brady m.fl. 1998), visar på små eller obefintliga förändringar i den politiska jämlikheten under de senaste decennierna vad beträffar socioekonomisk status (inkomst och utbildning) och förhållandet mellan svarta och vita.

Således går det vare sig i Sverige eller i det stora grannlandet i väster att skönja någon entydig utveckling mot vad som kommit att kallas "två-tredjedelssamhället", med en tilltagande polarisering mellan en marginaliserad tredjedel och den resterande befolkningen. Verkligheten är betydligt mer komplicerad än så. Möjligen kan man i stället se en tendens till framväxten på svensk mark av ett "niondelssamhälle". Vad vi då har i åtanke är givetvis det under senare år växande gapet mellan infödda och invandrade. Det förtjänar avslutningsvis att upprepas att denna klyfta skär tvärs igenom de övriga sociala skiljelinjerna. Invandrarnas politiska utanförskap kvarstår även då faktorer som ålder, utbildning, klass och arbetslöshet beaktas. Deras marginalisering är vår tids mest dramatiska förändring av den politiska jämlikheten i Sverige.

Noter

¹ Petersson, Westholm & Blomberg (1989) urskiljer även en tredje grundtyp, ”jämlighet avseende kumulering”, vilken vi av utrymmesskal har utelämnat ur denna framställning.

² Se Petersson, Westholm & Blomberg 1989, 362 ff. Distinktionen motsvarar Raes (1981, 112, 114) uppdelning mellan ”the least difference criterion” och ”the ratio criterion”, men skall inte sammanblandas med Waldmans (1977) åtskillnad mellan ”absolute” och ”relative inequality”. Den senare tar fasta på ett jämlighetsmått känslighet för det antal komponenter (t.ex. grupper) som jämförs (se Coulter 1989, 19 ff.).

³ Datamaterialet från levnadsnivåundersökningarna har ställts till förfogande av Institutet för social forskning, Stockholms universitet, som också till stor del lett genomförandet av undersökningarna. Vi vill rikta ett särskilt tack till Magnus Bygren och Janne Jonsson vid SOFI för praktisk hjälp vid överföringen av materialet samt goda råd vid nyttjandet av detsamma. Genomförandet av de båda medborgarundersökningarna har i huvudsak letts av forskare verksamma vid statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet (Olof Petersson, Anders Westholm och Göran Blomberg i samarbete med en norsk forskargrupp 1987; Anders Westholm och Jan Teorell 1997). Självfallet är ansvaret för de analyser och tolkningar som här redovisas helt och hållet vårt eget.

⁴ Urvalsstorleken uppgår till 6 522 personer 1968, 6 593 1974, 6 813 1981, 2 658 1987, 6 773 1991 samt 1 964 1997. Andelen svarande är 90,8, 85,8, 82,3, 77,9, 78,3 respektive 74,3 procent. Dessa uppgifter avser hela urvalet vid respektive undersökningstillfälle (16–76 år 1968, 1974 och 1981; 18–76 år 1991; 16–80 år 1987 och 1997) snarare än det delurval, begränsat till åldersgruppen 18–76 år, som vi använt i syfte att uppnå jämförbarhet över tid. Skillnaderna i förhållande till det urval vi begagnat oss av är dock marginella. Fältarbetet genomfördes i samtliga fall av Statistiska centralbyrån. Svaren inhämtades genom personliga intervjuer. Intervjuerna genomfördes i flertalet fall genom besök i hemmet. För ytterligare information om levnadsnivåundersökningarna, se Fritzell & Lundberg 1994. För ytterligare information om medborgarundersökningarna, se Petersson m.fl. 1998.

⁵ I 1997 års undersökning åtföljdes samtliga ålderskumulativa frågor av en sådan följdfråga.

⁶ I 1968 års undersökning tillfrågades de som uppgav sig ha deltagit i en demonstration om de gjort detta under de senaste åtta åren. För 1974 var motsvarande avgränsning nio år, för 1981 fem år och för 1991 och 1997 det senaste året.

⁷ Samma resultat erhålls även på grundval av det frekvensbaserade måttets utveckling mellan 1991 och 1997.

⁸ Resultatet baserar sig på en serie analyser av de kvinnor som ingår i de fyra levnadsnivåundersökningarna (1968, 1974, 1981 och 1991). Måttet på hemarbete är en dikotomi konstruerad med utgångspunkt från den kod de intervjuade tilldelats enligt SCB:s socioekonomiska indelning (SEI). På grund av jämförbarhetsproblem i detta mått har medborgarundersökningarna exkluderats ur analysen. Det mindre generösa måttet på förvärvssituationens inverkan baserar sig på tanken att förändringen varit konstant linjär; den ostandardiserade regressionskoefficienten för undersökningsår före och efter kontroll för hemarbetsvariabeln har då jämförts.

Det generösa förhållningssättet är baserat på variansanalys, med tid som en diskret i stället för kontinuerlig variabel; i detta fall har de förklarade varianserna före och efter kontroll jämförts. Samma förfarande har sedan upprepats vid kontroll för utbildning mätt i antal år.

⁹ Effekterna har estimerats genom variansanalys med undersökningsår, födelseår, kön, samt interaktionen mellan undersökningsår och kön och mellan födelseår och kön som oberoende variabler. Effekten av individuella förändringar är den skillnad i jämlikhet mellan könen som kan uppmätas mellan 1968 och 1997 efter kontroll för generationssammansättning (födelseår). Den effekt som tillskrivs förändringar i befolkningens sammansättning är den skillnad i jämlikhet mellan de båda undersökningsåren som återstår sedan effekten av individuella förändringar räknats bort. Det bör för ordningens skull påpekas att det som vid all kohortanalys är logiskt möjligt att tolka de skillnader vi här beskriver som generationseffekter på annat sätt. Sådana alternativa tolkningar måste dock i detta fall bygga på mindre sannolika kombinationer av livscykel- och periodeffekter.

¹⁰ Vid det senaste mättillfället, 1997, kan saken prövas, eftersom det då även ställdes en kompletterande fråga där intervjupersonen ombads ange om någon av de nämnda aktiviteterna ägt rum under det senaste året. I fråga om individuell opinionsbildning hamnar de unga närmare de medelålders i detta frekvensbaserade perspektiv, samtidigt som underläget för de äldre accentueras. Intressant nog sker emellertid det motsatta i fråga om kontakter: de ungas underläge accentueras, medan de äldres minskar. Dynamiken skiljer sig således för dessa två mått, vilket genererar en mer komplicerad bild än vad man i förstone kunnat tro.

¹¹ Vi vill här påminna om att resultaten för demonstrationsfrekvens inte är fullt jämförbara över tid till följd av de växlande tidsavgränsningar som använts (se fotnot 6). I det fall som här redovisas, liksom i dem vi fortsättningsvis presenterar, finns det emellertid goda skäl att anta att de allmänna utvecklingstendenser som kan avläsas i diagrammen i huvudsak är korrekta.

¹² Resultaten beträffande såväl demonstrationsdeltagande som partiaktivitet blir desamma i andelsperspektivet.

¹³ Den allmänna bilden av en ökning av jämlikheten framträder även då utbildning mäts i antal år i stället för i diskreta kategorier. Den enda väsentliga skillnaden gäller kontakt med beslutsfattare, där jämlikheten med detta sätt att mäta minskar något med utgångspunkt från de absoluta skillnaderna men efter en nedgång återvänder till ursprungsnivån i andelsperspektivet.

¹⁴ Slutsatsen rörande yrke blir i allt väsentligt densamma oberoende av om jämlikheten mäts med utgångspunkt från de absoluta skillnaderna eller med utgångspunkt från respektive grupps andel av den genomsnittliga nivån.

¹⁵ Sambandet har undersökts med hjälp av en variansanalys där antalet utbildningsår utgör den beroende och yrkesgrupp den oberoende variabeln. Den förklarade variansen ligger under hela undersökningsperioden mellan 20 och 24 procent utan någon skönjbar trend i den ena eller andra riktningen.

¹⁶ I levnadsnivåundersökningarna innebär detta att personer som uppger att de under förra veckan "har gått arbetslös eller permitterad" (1968) eller "sökte eller väntade på arbete, var arbetslös eller permitterad" (1974–91), och som samtidigt *inte* förvärvsarbetade eller uppbar pension, klassificeras som arbetslösa. I med-

borgarundersökningarna har den som vid intervjutillfället uppgav sig vara ”tillfälligt arbetslös” eller ”arbetslös sedan längre tid” förts till gruppen arbetslösa. I båda fallen ställs denna grupp mot de yrkesverksamma. Vare sig pensionärerna, de hemarbetande eller de studerande finns därmed med i underlaget för de analyser vi redovisar i detta avsnitt.

¹⁷ Resultaten blir desamma om jämlikheten mäts med utgångspunkt från andelsperspektivet.

¹⁸ En tänkbar förklaring till detta är att det inte bara är arbetslöshetsnivån som stigit under 1990-talet, utan även arbetslöshetens längd. I takt med att antalet långtidsarbetslösa ökar torde även underlaget i politiska resurser tillta. Tyvärr saknar vi möjligheter att fullt ut pröva denna hypotes, eftersom medborgarundersökningarna inte innehåller precisa uppgifter om hur länge arbetslöshetsperioden varat. I LNU 1991 kan dock effekterna på politiska resurser av arbetslöshetsperiodens längd (i veckor) estimeras. Resultaten pekar på små och ej statistiskt säkerställda skillnader; se även Adman 1999.

¹⁹ Med den gruppindelning som används i tabellen blir de ungas överrepresentation bland de arbetslösa inte statistiskt signifikant 1997. Om ålder i stället mäts kontinuerligt kvarstår emellertid ett statistiskt säkerställt (negativ) samband med sannolikheten för att bli arbetslös.

²⁰ Arbetslöshetens relation till yrke borde egentligen också tas i beaktande, men av mättekniska skäl är detta inte fullt genomförbart. I 1968 och 1974 års levnadsnivåundersökningar har de arbetslösa inte klassificerats med avseende på yrke.

²¹ Vi vill rikta ett tack till Per Adman för detta påpekande. Mot en dylik invändning talar emellertid resultatet från den prövning som kan göras på grundval av de frekvensbaserade mått på kontakter och individuell opinionsbildning som återfinns i 1997 års medborgarundersökning. Trots att effekten på det ålderskumulativa kontaktmåttet i detta fall är statistiskt säkerställt är effekten på den frekvensbaserade motsvarigheten, där tidsperioden avgränsas till det senaste året, obetydlig och ej statistiskt säkerställd. (I fråga om individuell opinionsbildning är dock effekten av arbetslöshet statistiskt säkerställd för såväl det ålderskumulativa som det frekvensbaserade måttet.)

²² Ett belägg för att arbetslösheten kan ha *främjande* effekter på en av de politiska resurserna, förmågan att överklaga beslut, finns i 1997 års medborgarundersökning. Bland de arbetslösa var det här dubbelt så många som försökt att få rättelse efter att ha blivit felaktigt behandlad av en myndighet jämfört med de förvärvsarbetande (22 respektive 11 procent). Försök att få rättelse visar sig i sin tur ha ett statistiskt säkerställt positivt samband med upplevd förmåga att överklaga ett myndighetsbeslut. Arbetslösheten innebär således en tydligt ökad exponering för en resursfrämjande omständighet – att behöva överklaga ett beslut.

²³ Invandrarskap mäts inte på exakt samma sätt i de båda undersökningsserier vi använder. I levnadsnivåundersökningarna tillfrågades de som vid tidpunkten för födelsen hade minst en förälder med utländskt medborgarskap om de var födda i Sverige eller i något annat land. I medborgarundersökningarna tillfrågades samtliga intervjuade om de invandrat till Sverige. Denna skillnad i mättekniken torde knappast leda till några problem för jämförbarheten.

²⁴ Resultaten beträffande invandrare blir desamma om jämlikheten mäts med utgångspunkt från andelsperspektivet.

²⁵ Den svaga ökning i partiaktivitet som invandrarna uppvisar från 1968 till 1991 är inte statistiskt säkerställd, vilket däremot de inföddas minskning under samma tidsperiod är.

²⁶ Det kan tyckas förvånande att invandrarna trots detta hamnar under de infödda i det ålderskumulativa perspektivet 1997. Huvudförklaringen torde antingen vara att de som kommit till Sverige efter 1991 haft avsevärt mindre erfarenhet av demonstrationsdeltagande än de som kom dessförinnan, eller att det främst varit de demonstrationsaktiva som flyttat ut under 1990-talet. I 1997 års medborgarundersökning kan en kontroll göras för invandringsår. Det visar sig då att 20,2 procent av dem som invandrat före 1991 någon gång deltagit i en demonstration, medan detta endast gäller 12,2 procent av dem som invandrat 1991 eller senare. Denna skillnad baserar sig emellertid på ett förhållandevis litet antal personer ($N = 137$), och är inte statistiskt säkerställd.

Referenser

- Adman, Per (1999) "Arbetslöshetens effekter på politiskt deltagande i Sverige". Uppsats presenterad vid det nordiska statsvetarförbundets årsmöte i Uppsala
- Arnell Gustafsson, Ulla (1994) "Från låg till hög arbetslöshet: Något om individuella och samhällsstrukturrella konsekvenser". *Arbetslivscentrum Working Paper Series*, 15
- Beitz, Charles (1989) *Political Equality*. Princeton: Princeton University Press
- Bennich-Björkman, Li (1998) "Dr Spock och medborgardygdena". I Patrik Aspers & Emil Uddhammar, red., *Framtidens dygder – om etik i praktiken*. Stockholm: City University Press
- Bergqvist, Christina (1994) *Mäns makt och kvinnors intressen*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis
- Brady, Henry, Kay Lehman Schlozman, Sidney Verba, & Laurel Elms (1998) "Who Bowls?: Class, Race, and Changing Participatory Equality". Uppsats presenterad vid amerikanska statsvetarförbundets årsmöte i Boston
- Bäck, Henry & Maritta Soininen (1998) "Immigrants in the Political Process". *Scandinavian Political Studies*, 21(1):29–50
- Coulter, Philip (1989) *Measuring Inequality: A Methodological Handbook*. Boulder: Westview Press
- Dworkin, Ronald (1983) "In Defence of Equality". *Social Philosophy and Policy*, 1(1):24–40.
- Fritzell, Johan & Olle Lundberg, red. (1994) *Vardagens villkor: Levnadsförhållanden i Sverige under tre decennier*. Stockholm: Brombergs
- Gaventa, John (1980) *Power and Powerlessness: Quiescence and Rebellion in an Appalachian Valley*. Urbana: University of Illinois Press
- Kymlicka, Will (1990) *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*. Oxford: Clarendon Press
- Nie, Norman, Jane Junn, & Kenneth Stehlik-Barry (1996) *Education and Democratic Citizenship in America*. Chicago: The University of Chicago Press
- Oskarson, Maria & Lena Wängnerud (1995) *Kvinnor som väljare och valda*. Lund: Studentlitteratur

- Oskarson, Maria (1999) "Projektplan: Välfärdsstaten och kvinnornas politiska medborgarskap". Ansökan till HSFR 1999
- Pateman, Carole (1989) *The Disorder of Women: Democracy, Feminism and Political Theory*. London: Sage
- Petersson, Olof, Anders Westholm & Göran Blomberg (1989) *Medborgarnas makt*. Stockholm: Carlssons
- Petersson, Olof, Jörgen Hermansson, Michele Micheletti & Anders Westholm (1996) *Demokrati och ledarskap. Demokratirådets rapport 1996*. Stockholm: SNS Förlag
- Petersson, Olof, Jörgen Hermansson, Michele Micheletti, Jan Teorell & Anders Westholm (1998) *Demokrati och medborgarskap. Demokratirådets rapport 1998*. Stockholm: SNS Förlag
- Rae, Douglas (1981) *Equalities*. Cambridge: Harvard University Press
- Schlozman, Kay Lehman & Sidney Verba (1979) *Injury to Insult: Unemployment, Class, and Political Response*. Cambridge: Harvard University Press
- Sen, Amartya (1992) *Inequality Reexamined*. Oxford: Clarendon Press
- Soininen, Maritta & Henry Bäck (1999) "Invandrare som medborgare, väljare och politiker" i denna volym
- Tham, Henrik (1994) "Ökar marginaliseringen i Sverige?". I Johan Fritzell och Olle Lundberg, red., *Vardagens villkor: Levnadsförhållanden i Sverige under tre decennier*. Stockholm: Brombergs
- Togeby, Lise (1994) "Political Implications of Increasing Numbers of Women in the Workforce". *Comparative Political Studies*, 27(2):211–240
- Verba, Sidney, Kay Lehman Schlozman, & Henry E. Brady (1995) *Voice and Equality. Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge: Harvard University Press
- Waldman, Loren (1977) "Types and Measures of Inequality". *Social Science Quarterly*, 58 (September):229–241
- Westholm, Anders, Arne Lindquist, & Richard G. Niemi (1990) "Education and the Making of the Informed Citizen: Political Literacy and the Outside World". I Orit Ichilov, red., *Political Socialization, Citizenship Education, and Democracy*. New York: Teachers College Press
- Wängnerud, Lena (1998) *Politikens andra sida. Om kvinnorepresentation i Sveriges riksdag*. Göteborg: Göteborg Studies in Politics

Öberg, Nils (1994) *Gränslös rättvisa eller rättvisa inom gränser? Om moraliska dilemman i välfärdsstaters invandrings- och invandrarpolitik*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis